

CZU: 14(498):7.01 + 111.852

SPECIFICUL ABORDĂRII PROBLEMELOR DE ORDIN ESTETIC

ÎN LUCRAREA LUI ALEXANDRU SCARLAT STURZA

IDEAL ȘI IMITAȚIE ÎN ARTELE FRUMOASE

Octavian MOȘIN

Universitatea de Stat din Moldova

Prin analiza de conținut a operei lui Alexandru Scarlat Sturza se evidențiază o arie de delimitări conceptuale, cum ar fi cele de factură estetică și morală. Din multitudinea de idei constatăm că interesul lui Sturza față de problemele estetice și morale sunt condiționate de necesitatea punerii în valoare a adevărilor credinței. În tratarea și interpretarea acestora distinsul gânditor a implementat o manieră proprie, prin care a dezvoltat concepțiile cu privire la componența religioasă a esteticii, inclusiv în ceea ce privește raportul dintre ideal și imitație.

Cuvinte-cheie: morală, estetică, artă, concepții, ideal, imitație.

THE SPECIFIC APPROACH OF THE STRATEGIES ON THE AESTHETIC ORDINARY PROBLEMS IN THE "IDEAL AND IMITATION OF THE FINE ARTS" BY ALEXANDRU SCARLAT STURZA

The content analysis of Alexander Scarlat Sturza's work reveals an array of conceptual delimitations such as aesthetic and moral aesthetics. From the multitude of ideas we find that Sturza's interest in aesthetic and moral problems is conditioned by the necessity of highlighting the truths of the faith. In their treatment and interpretation, the distinguished thinker implemented his own manner through which he developed conceptions about the religious composition of aesthetics, as well as including the terms of relationship between the ideal and imitation.

Keywords: moral, aesthetic, art, conceptions, ideal, imitation.

Alexandru Scarlat Sturza – filosof, istoric, diplomat, reprezentant de frunte al sociologiei religioase, teologiei și al gândirii politice – provoacă un interes tot mai viu la cercetătorii din țară și de peste hotare. Deși atât în timpul vieții, cât și în perioada imediată după moarte, opera sa a fost pe larg publicată, citită și apreciată, îndeosebi în Franța și în Rusia, odată cu instalarea la guvernare a regimului sovietic roadele activității sale filosofice, diplomatice, religioase, didactice, filantropice etc. au nimerit sub pericolul de a fi expulzate din memoria socială. În această perioadă el era interpretat, în acele mici relatări din unele dicționare și enciclopedii, în care era luată în calcul activitatea sa, de obicei, superficial și unilateral. Bogata moștenire literară și experiența culturală a lui Alexandru Scarlat Sturza îi motivează pe cercetătorii contemporani să-i cunoască și să-i estimeze în mod adecvat valoarea și, respectiv, să o promoveze.

Urmând logica expunerii textelor operelor și activităților lui Alexandru Scarlat Sturza, constatăm că a fost printre primii teologi ortodocși ai modernității, care a scos teologia din cercul strămt și ocult al specialiștilor, prezentând-o într-o formă mai impunătoare.

Alexandru Scarlat Sturza coboară în arena vieții, demonstrând punctul creștin de abordare a unui spectru de probleme de ordin moral și estetic.

Articolul consacrat problemelor estetice *Ideal și imitație în artele frumoase* a fost publicat în anul 1842, în revista „Москвитянин”, și tradus pentru prima dată în limba română după 150 de ani de la apariție, de filosofii Alexandru Babii și Emil Vrabie [1, p.32-34]. În acest articol, preocupările de artist ale lui Arcadie I. – protagonistul articolului în cauză – ne sugerează despre unele dintre sursele influențelor estetice pe care le-a suferit Alexandru Scarlat Sturza. Astfel, după o „deplasare de creație” în Italia, în drum spre casă, adică spre Rusia, Arcadie I. se întreabă: „Cum poate un pictor rus să se grăbească din Italia acasă, fără să treacă prin Grecia? Prin Grecia, leagănul sfânt al credinței și luminării noastre, locașul scump a tot ce este frumos și măreț sub soare! Oare nu Elada Antică, precum o mamă fără de noroc, dar grijulie, prin întunericul secolelor, de trei ori a adus în Italia și a aprins făclia învățământului, a filosofiei, a credinței, și anume pe timpurile lui Pitagora, lui Augustin și Medici?” [1, p.32-33].

Chiar și mult controversatul termen *imitație*, din titlul articolului, pare să fie în semnificația sa de proveniență greacă, mai precis – aristotelică. Aristotel, comparând poezia cu istoria, adică arta cu știința, susținea

că prima, imitând realitatea, e mai aproape de esența care se manifestă cu necesitate ca tendință spre împlinire, spre ideal, am spune noi, decât a doua care rămâne fidelă cazului concret întâmplat. El scrie: „Nu întâmplare, ci putând să se întâmple... Istoricul nu se deosebește de poet prin aceea că unul se exprimă în proză și altul în versuri..., ci pentru că unul înfățișează fapte aievea întâmplare, iar celălalt fapte ce s-ar putea întâmpla” [2, p.141-142]. Idealul, reprezentând modelul superior de realizare umană, prezent în filosofia lui Aristotel sub formă de cauză finală și formă absolută, există pentru om doar ca posibilitate. Până la urmă, „poezia nu pretinde să reproducă un lucru individual, ci să dea o nouă întru chipare unui adevăr universal” [3, p.265]. Arta ca imitație nici nu corespunde întru totul realității și nici nu este o iluzie deșartă. Acest moment este bine ilustrat de Tudor Vianu. El demonstrează că „arta, ca unitate estetică, nu urmărește nici să stârnească iluzia, nici s-o corecteze, pentru că aparența ei se dezvoltă într-un plan exterior distincției dintre realitate și irealitate, și anume, în planul realității. Am spus, arta ca unitate estetică, deoarece prin elementele extra-estetice pe care le cuprinde, prin suma valorilor sociale, morale, teoretice sau religioase, pe care le subliniază în unitatea estetică a operei și în măsura în care aceste valori sunt considerate separat și desprinse de unitatea lor, este evident că arta se poate întretese cu viața practică, și are, în această calitate, o incontestabilă realitate. Pentru a obține această înălțare în planul ideal al arealului, arta întrebuițează, în afară de mijloacele generale [...] o seamă de mijloace speciale” [4, p.113-114].

Alexandru Scarlat Sturza redă, în dinamică progresivă, formarea gustului estetic al pictorului Arcadie I. Dinamica este determinată atât de condițiile externe: este fecior de pictor de icoane cu soartă fericită, deoarece i-a fost dat să studieze artele la Academia de Arte din Petersburg, cât și de calitățile native ce-l făceau predispus spre a deveni artist. Fiind „preacinstit și nelipsit de talent”, el „dădea dovadă de atracție inconștientă, de neînvinș față de tot ce e frumos în lumea lui Dumnezeu și față de operele de creație umană” [1, p.32]. În ale sale gusturi, deși devotat la culmea artei, copil fiind, e firesc ca Arcadie I. să nu poată face deosebire între arta valorică, veritabilă și arta ce includea în sine și elemente anti-artă în viziunea concepției religioase medievale. Aceasta, probabil, dorește să ne sugereze Alexandru Scarlat Sturza când scrie că „toate jucăriile din lume, chiar și cele mai năstrușnice, Arcadie le-ar fi schimbat cu plăcere pe un mic tablou, fie chiar și incolor” [1, p.32], adică în alb și negru. Această informație denotă două trăsături ale viitorului pictor: dragostea nemărginită pentru tablouri, dar și incapacitatea lui de a le distinge după valoare. Ultima vine din necunoașterea semnificației culorii negre pentru Biserică. Pe când Alexandru Scarlat Sturza știa de minune că așa cum „Biserica asocia simțurile blânde cu porumbelul *alb* al păcii, tot așa corbul *negru* a devenit pentru ea simbolul celor mai brutale porniri psihologice” [5, p.126].

Probabil, Alexandru Scarlat Sturza dorește să ne spună prin slaba *expertiză* a tablourilor de către Arcadie I. că acesta, om fiind, includea în sine stări afective dirijate de legea nevoilor și de sentimentul dragostei de frumos al firii sale, susținută de legea naturală. Aceste stări sunt atestate și de caracteristicile date de Alexandru Scarlat Sturza lui Arcadie I: „Senin și visător, privea sârmanul copil la toate minunile picturii sublime...”, iar fiind la studii în Italia „fugea cât mai departe de ospete și distracții, niciodată nu uita de ultimele lacrimi... ale mamei sale gingașe, în fiecare zi și cu evlavie se ruga, după exemplul tatălui său...” [1, p.32]. Aceste caracteristici se întâlnesc și la Fericitul Augustin, care, în viziunea sa umanistă, pornește de la interpretarea omului ca adevărat creator al propriei sorți și al condițiilor în care activează. Această viziune se bazează pe esența divină a spiritului uman. Și pentru Augustin două din capacitățile omului sunt determinante pentru manifestarea sa creativă: dragostea și voința bazate pe credință. Dragostea este forța ce-l mișcă pe om spre adevăr – întru chipat de Dumnezeu. Tot dragostea este și energia ce-l îndeamnă pe om la autoperfecțiune. Nucleul dumnezeiesc din suflet îi formează voința și tot ea e factor determinant al manifestării creației omului. Fericitul Augustin consideră că vom fi cu atât mai creativi, cu cât vom urma mai exact chipul divin din sufletul nostru, adică vom urma vocației noastre, care poate fi descoperită de inima iubitoare de Dumnezeu. Deoarece dacă inima noastră îl iubește pe Dumnezeu, ea va fi înțeleaptă nu prin propria sa lumină, ci prin participarea la lumina atotputernică a lui Dumnezeu. Dacă revenim la imitație, în procesul creației trebuie să deosebim două manifestări ale acesteia. Într-un caz, imitațiile cuprind copii fidele ale originalului și în altul – imagini false, înșelătoare, care se referă la exteriorul omului. Primele vor imita frumusețea esenței spirituale divine, cele din a doua categorie – frumusețea corpului. Augustin numea atracția pentru frumusețea corporală *râie obscenă* (III, II) și deșertăciune (IV, I) [6].

Abaterea de la adevăr (iar adevărul în Univers este Dumnezeu, în om fiind partea divină din sufletul său) e rău, în aspect moral, și urât, în aspect estetic; adevărata frumusețe e cea spirituală. De aceea, în afară de

om, „totul e la locul său, cu umilință își face datoria și nu s-a abătut de la menirea sa inițială” [11, p.33]. Anume vocația îi permite pictorului să distingă frumusețea adevărată de cea falsă, iar „imitația divinității făcută accesibilă omului servește spre a produce în noi toate trăsăturile de conformitate cu acest ceresc chip al unui Dumnezeu ascuns de către natură” [7, p.2]. Un artist adevărat nu va confunda frumusețea adevărată cu cea înșelătoare. Și, mai mult, el va descoperi în ființe decăzute frumusețea lor de dinainte de a fi pângărită. Alexandru Scarlat Sturza scrie referitor la acest moment: „Un pictor adevărat, consumând comorile imitației reușite, tinde inconștient spre ceva suprem, geniul său în trăsăturile feței omenești descoperă trăsăturile schimbărilor pline de păcate, căderii adânci, transmise prin moștenire din generație în generație. El pretutindeni caută asemănarea abia perceptibilă cu cel dintâi om, râvnește la frumusețea pașnică a sufletului, se radiază în minunatele forme vizibile” [1, p.33].

Pentru zugrăvirea feței omenești, continuă Alexandru Scarlat Sturza, artistul adevărat caută un model care nu mai există pe pământ și deci nu poate servi drept obiect al imitației. Iar „năzuința noastră spre ideal constituie o mărturie puternică a căderii noastre” [1, p.33]. Încercarea de a prelua modelul din viața scoate la iveală că „frumusețea grațioasă apare cu semne de boală, precum o floare minunată, căreia un vierme nevăzut i-a ros rădăcina și tulpina. Dragostea și tendința spre o stare ideală în operele de pictură și sculptură de aceea și nu constituie un bun spiritual al prea multora” [1, p.33]. Și cum se explică că unii reușesc să ajungă la acest bun? Nu doar Alexandru Scarlat Sturza, ci și Fericitul Augustin, la timpul său, se întreba: „Ce trebuie să facă oare... sufletul omenesc, ce tânjește să rămână în contemplarea frumuseții divine, ca să se întoarcă la Spiritul Unic de care a fost separat prin nașterea în trup? Căci supremul bine e *Monas*, sau spiritul scutit de viziunea inerentă sexului și discordiei, declară Augustin, iar viciul e *Dyas*, dualitatea irevocabilă sau incapacitatea de a se supune puterii Unului”. Și răspunde în continuare: „Întoarcerea se poate săvârși prin concentrarea asupra esenței formale a lucrurilor văzute și auzite, până ce forma însăși, adică spiritualitatea pură, își face în sfârșit apariția. Rațiunea spirituală, cea mai bună parte a călăuzei sufletului, caută tărâmul non-sensibil ca singurul congenial ei” [5, p.33], afirmă Aurelian Augustin în concepțiile sale filosofico-religioase de proveniență platoniană.

Probabil, talentul și include această congenialitate. Iată de ce Alexandru Scarlat Sturza susține cu fermitate că „un pictor lipsit de talent niciodată nu va reuși să descopere în formele exterioare armonia lăuntrică și frumusețea, adierea vieții, farmecul autentic cu care respiră toate creațiile Marelui Artist ceresc” [1, p.34]. Alexandru Scarlat Sturza nu s-a gândit să nege prezența și necesitatea geniului în pictură, deoarece ar fi gândit greșit în prezența operelor lăsate de pictorii renaștători care cuprind „redarea chipurilor sfinte ale Mântuitorului, Preasfintei Fecioare și marilor sfinți” [1, p.34]. Cu toate acestea, el își dădea bine seama de faptul că talentul cu care este înzestrat pictorul de icoane este unul specific. Curios e faptul că, referindu-se la acest specific, Constantin Rădulescu-Motru, cu un secol mai târziu, scria despre misiunea aparte a creatorului de opere religioase: „Prin mine se dezvăluie ceea ce aveți fiecare etern în voi” [8, p.698]. Autorul *Personalismului energetic* vrea să spună că și originalitatea celui înzestrat cu vocație religioasă este una specifică. În acest gen de creație, nu originalitatea autorului valorează în primul rând, ci harul său *de a vedea* ceea ce alții nu văd, nu doar talentul, ci și *sufletul simplu* dar echilibrat, o conștiință... iluminată este ceea ce trebuie vocației religioase” [8, p.699]. Și Alexandru Scarlat Sturza cunoaște tainele apropierei și descoperirii, imitării chipului divin din sufletul omului. El scrie: „Cei inspirați de creație, depășindu-se pe sine pentru cele mai scurte și efemere clipe de exaltare, văd înaintea lor chipul minunat al omului, nealterat de păcatul strămoșesc, prind cu penelul chipul lui și iarăși se lasă vrăjiți de aspectul exterior. Iată de ce în operele lor se observă neregularitate; deseori ei sunt mai jos de nivelul lor” [1, p.34]. Pentru a ajunge, chiar și pentru scurt timp, la esența nealterată a omului, după cum tratează tradiția augustiniană, este o singură cale – credința și dragostea de Dumnezeu, manifestate de artist.

Despre felul cum o parcurg cei care-și provoacă inspirația artistică, Alexandru Scarlat Sturza, prin afirmațiile lui Arcadie I., susține: „Nu în zadar bunul meu tată cu rugăciune și ținând post se apuca de scris o sfântă icoană. Cu toată inexactitatea desenului și severitatea coloritului, el nu o dată reușea să expună starea perfectă de evlavie și liniște sufletească în trăsăturile feței omenești” [1, p.34]. Filosoful înțelege de minune că aceste clipe fericite și sunt de o importanță deosebită pentru reușita operei de artă. În ele artistul are rara ocazie de a se afla în fața imaginii idealului râvnit și de a încerca materializarea lui în opera de artă. Dar pentru a obține și a trăi astfel de clipe se cere o purificare a sufletului. Alexandru Scarlat Sturza ne sugerează că libertatea creației nu poate fi obținută de un suflet îngreunat de păcate și trup ghiftuit, îndopat cu mâncăruri și băuturi.

Din cele relatate vedem că taina succesului realizării, inclusiv a artistului, se reduce la capacitatea de a opera cu spiritul. Numai această conlucrare face posibilă congenialitatea artistului și a Creatorului, însă nu doar a artistului. Mircea Eliade, în relatările sale filosofico-religioase, consemna: „Drumul către ființă începe printr-o mare căutare de sine, dar sfârșește dincolo de sine, în Dumnezeu (*soteria*) sau în istorie (*sympatia*). Autenticitatea, fără de care nimic nu e valabil, îți cere să fii tu însuși, dar, realizând-o, te recunoști dincolo de tine (dragostea, mistica, istoria)” [9, p.189]. Autenticitatea despre care vorbește Mircea Eliade și de care era preocupat și Alexandru Scarlat Sturza, *tradusă* în limbajul esteticii, înseamnă originalitate, iar cei doi sunt solidari de a o vedea în origini, adică în originalul subiectului. Din această cauză, nu suntem de acord cu afirmația traducătorilor, care, în studiul introductiv la articolul lui Alexandru Scarlat Sturza *Ideal și imitație în artele frumoase*, susțin că „nu pot fi trecute cu vederea, desigur, nici afirmațiile greșite ale gânditorului umanist. Nu este acceptată teza lui Alexandru Scarlat Sturza... privind capacitatea artei adevărate, inspirate, de a pluti „spre tipul inițial al omului, nealterat de neliniștea patimilor și neîntristat încă de cădere”” [10, p.32]. Parcă presimțind necesitatea de a polemiza peste timpuri cu oponenții săi, Alexandru Scarlat Sturza se întreabă și-i întreabă și pe aceștia: „Dacă tendința spre o stare ideală nu e altceva decât o nălucă deșartă, fără de nici o atitudine față de starea primitivă a omului și căderea lui, atunci de ce idealul, în cele mai talentate creații de daltă și penel, e legat inseparabil de expresia calmității și impasibilității” [1, p.33]. Apoi, tot el răspunde: „E știut că arta păgână nu ocolea idealul, îl căuta orbește, fiindcă și păgânii au fost oameni, și ei păstrau rămășițele datinilor vechi și împăcarea omului cu divinitatea o camuflau cu un văl de ceremonii și jertfe sângeroase, sensul cărora le era necunoscut” [1, p.33-34].

Interesul față de „tipul inițial al omului” nu e întâmplător, ci e necesar cunoașterii de sine a omului. Această necesitate și actualitate ne-o explică Mircea Eliade într-un *Cuvânt înainte* scris în anul 1947: „O veche convingere a noastră este că filosofia occidentală riscă, dacă putem spune așa, să se *provincializeze*, mai întâi cantonându-se în propria ei tradiție și ignorând, de exemplu, problemele și soluțiile gândirii orientale; pe urmă obstinându-se să nu recunoască decât *situațiile* omului civilizațiilor istorice, nesocotind experiența omului *primitiv* ținând de societățile tradiționale. Credem că antropologia filosofică ar avea ceva de învățat din felul în care omul presocratic (altfel zis, omul tradițional) și-a valorizat situația sa în Univers. Mai mult: problemele cardinale ale metafizicii ar putea fi reîmprospătate prin cunoașterea ontologiei arhaice” [11, p.11-12].

Nu suntem de acord nici cu a doua obiecție a traducătorilor: „Stârnește obiecții serioase subaprecierea rolului imitației în artă” [10, p.32]. Ținând cont de specificul interpretării filosofico-religioase pe care o întreprinde Alexandru Scarlat Sturza, considerăm valabilă și convingătoare afirmația acestuia: „Creștinismul a înălțat pictura pe cea mai înaltă treaptă și i-a însuflețit pe pictori cu o nouă dragoste față de starea ideală. Când secătuieste credința inițială într-un oarecare secol sau popor, nu e greu de observat imediat precumpănirea imitației în raport cu starea ideală, cu neîndurare scoasă din domeniul artelor” [1, p. 34]. După cum vedem, ideile estetice expuse acum mai bine de un secol și jumătate nu prezintă niște piese de muzeu ce ar satisface curiozitatea spectatorilor. Dimpotrivă, ele rămân actuale astăzi, ca și atunci la mijlocul secolului al XIX-lea, când au fost scrise. Și această actualitate istorică se datorează faptului că, în secolul al XVIII-lea, după cum se știe, iluminismul vedea în mișcarea istoriei o triumfare progresivă a rolului rațiunii, a spiritului științific în lupta cu religia, pe care o identifica cu superstiția și „obscurantismul”. Lupta dintre rațiunea luminoasă și așa-numitul obscurantism al religiilor, al mitologiilor și al tradițiilor trebuia să se încheie cu înlăturarea acestora din cultură, pentru a nu împiedica progresul istoric. „Procedând astfel, – susține filosoful Ilie Bădescu, – secolul al XVIII-lea edifică cea mai compactă pseudoreligie dintre cele pe care le-a înălțat vreodată cultura europeană. Această pseudoreligie compactă avea drept nucleu zeita Rațiunii și zeul Progresului, spune Pareto, și ea a fost utilizată ca principală mașină de război împotriva conglomeratului noologic al marilor creații de tip religios, mitologic, al tradițiilor reduse de această pseudoreligie la superstiții, ori, pur și simplu, livrate spiritului reacționar. Secolul al XIX-lea ridică mânușa aruncată de secolul al XVIII-lea și iese pe scena confruntării” [12, p.22]. Printre cei care *au ridicat mânușa* a fost și Alexandru Scarlat Sturza, promovând umanismul religios actual și astăzi.

În concluzie, ne propunem să accentuăm faptul că, sub aspect metodologic și epistemologic, studiul lui Alexandru Scarlat Sturza *Ideal și imitație în artele frumoase* stabilește gradul de sănătate spirituală a popoarelor la o anumită treaptă a dezvoltării societății. Aceasta dorește să semnifice afirmația din citatul ce urmează: „Când secătuieste credința inițială într-un oarecare secol sau popor, nu e greu de observat imediat

precumpănirea imitației în raport cu starea ideală, cu neîndurare scoasă din domeniul artelor" [1, p.34] și din viața și speranța oamenilor. Și invers, întoarcerea spre credință, pe care o trăim, din fericire, astăzi, va aduce idealul – modelul dumnezeiesc de făptuire, atât în artă, cât și în viață. Și la aceasta a contribuit prin opera literară și faptele pământești personajul central al studiului nostru – Alexandru Scarlat Sturza. Mai mult, el îndeamnă ca prin religia creștină să ajungem la „o armonie perfectă între cultul interior și cultul aparent” și continuă: „Armonia care trebuie să existe între aceste două feluri de cult se întemeiază pe imitația lui Iisus Hristos. Și această imitație se reazemă pe dogma fundamentală pe care ne-a trimis-o legea veche, când la începutul *Genezei* ea declară omului căzut că el a fost creat *după chipul lui Dumnezeu și după asemănarea Lui*.

Imitarea divinității, făcută accesibilă omului, servește spre a reproduce în noi toate trăsăturile de conformitate cu acest ceresc chip al lui Dumnezeu de către natură” [7, p.17]. Pentru a păstra această armonie, omul trebuie să fie demn de darul de a se asemăna cu chipul creator al lui Dumnezeu și, la rândul său, să fie creator de valori, dacă vrea să ajungă în Împărăția Cerului (Matei 25; 14-29). Aceasta vrea să însemne afirmația că „celui ce are i se va da și va avea de prisos; dar de la cel ce nu are se va lua și ce are”, adică celui „viclean și leneș” i se va retrage șansa de a intra și el în Împărăția Cerurilor.

Referințe:

1. ARISTOTEL. *Poetica* / Studiu introductiv, traducere și comentariu de D.M. Pippidi. București: ARPR, 1965. 253 p.
2. AUGUSTINUS, AURELIUS, sfânt. *Soliloquia: vorbiri însingurate; Sermones: predici* / Studiu introductiv, traducere și note de Dan Negrescu. Timișoara: Editura de Vest, 1992. 164 p.
3. BABII, AL., VRABIE E. Un studiu demn de atenție: Ideal și imitație în artele frumoase de Al.S. Sturza. În: *Revista de Filosofie și Drept* (Chișinău), 1992, nr.3.
4. BĂDESCU, I. *Istoria sociologiei. Perioada marilor sisteme*. Vol.1. București: Editura Economică, 2002. 552 p.
5. ELIADE, M. *Profetism românesc*. Vol.2. *România în eternitate*. București: Roza vânturilor, 1990. 223 p.
6. ELIADE, M. *Eseuri. Mitul eternei reînțoarceri. Mituri, vise și mistere* / Trad. de Maria Ivănescu și Cezar Ivănescu. București: Editura Științifică, 1991. 311 p.
7. GILBERT, K.E., KUHN, H. *Istoria esteticii* / Ediție revizuită și adăugată. Trad. de Sorin Mărculescu. București: Meridiane, 1972. 525 p.
8. RĂDULESCU-MOTRU, C. Vocația religioasă. În: C. Rădulescu-Motru. *Personalismul energetic și alte scrieri*. București: Editura Eminescu, 1984, p.695- 699.
9. ROSS, D., Sir. *Aristotel* / Trad. de Ioan-Lucian Muntean și Richard Rus. București: Humanitas, 1998. 293 p.
10. STURZA, AL. Ideal și imitație în artele frumoase. În: *Revista de Filosofie și Drept* (Chișinău), 1992, nr.3, p.32-34.
11. STURZA, AL. *Priviri istorice asupra învățaturii și duhului Bisericii Ortodoxe* / Trad. de I.I. Beleuță. Făgărași: Tiparul tipografiei Ioan Lazăr, 1931. 150 p.
12. VIANU, T. *Estetica*. București: Orizonturi, 1993. 439 p.

Date despre autor:

Octavian MOȘIN, doctor, conferențiar universitar, Universitatea de Stat din Moldova.

E-mail: mosin.octavian@gmail.com

Prezentat la 19.09.2018